

ANDRZEJ S. JASIŃSKI OFM
Uniwersytet Opolski, Wydział Teologiczny
<https://orcid.org/0000-0003-1950-6346>

Dwa znaki (*mofet*) Ezechiela (Ez 12,1-16; 24,24-27)¹

Two signs (*mopheth*) of Ezekiel (Ezek 12:1-16; 24:24-27)

Abstract

Ezekiel was a priest, but called to the office as a prophet at a time in the history of Israel in which they were partially in captivity. Ezekiel was already in Babylon, but he was preaching to those who were still back in Jerusalem, who felt their troubles were only temporary, who did not really perceive the inevitability of God's impending judgment on their. The symbolic actions of the prophet was very important in his message. The Message of Ezekiel: The fall of Jerusalem and captivity, were necessary measures for God to explain that Judah the theocracy in its outward form must come to an end because of sin.

Ezekiel use in his book four times the term מֹפֶת (*"sign"*; Ezek 12:6.11; 24:24.27). In Ezek 12:4-6 Ezekiel was to carry out his fugitive parable. His pantomime consists of word-less gestures, designed to attract attention and evoke questions. Ezekiel was serving as a sign to the house of Israel, a warning of the impending doom facing Jerusalem (Ezek 12:6). To the exiles, Ezekiel was a sign or an illustration or an object lesson (Ezek 12:11). What he had done in symbolic action will actually befall the inhabitants of Jerusalem they will be driven from their homeland (exile) and forced to settle in areas set apart for them by their conquerors (captivity).

The prophet was commanded to refrain from any lamentation or mourning after death of his wife (Ezek 24:15-27). It was another Ezekiel's sign to the exiles (Ezek 24:24). When all events came to pass the news that Jerusalem had fallen and the temple had been destroyed they will know that the event had been decreed by the Lord. The sign of his wife's death portends judgment and death, this sign will trumpet salvation and life (Ezek 24:27).

¹ A.S. JASIŃSKI, *Dwa znaki (mofet) Ezechiela (Ez 12,1-16; 24,24-27)*, w K. WOLSZA (red.), *W trosce o kulturę logiczną: prace dedykowane księdzu profesorowi Józefowi Herbutowi z okazji osiemdziesiątej rocznicy urodzin* (Opolska Biblioteka Teologiczna, 140), Opole, Redakcja Wydawnictw Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego, 2014, 229–247.

Keywords: Book of Ezekiel, Ezekiel, sign, Ezekiel's wife, prophet, Old Testament.

Abstrakt

Ezechiel był kapłanem, ale został powołany na urząd proroka w tym momencie historii Izraela, kiedy niektórzy Izraelici znajdowali się w niewoli. Ezechiel był już w Babilonie, ale głosił do tych, którzy wciąż byli w Jerozolimie; którzy byli przekonani, że ich kłopoty są tylko tymczasowe i nie dostrzegali nieuchronności zbliżającego się sądu Bożego nad nimi. Symboliczne działania proroka były bardzo ważne w jego przesłaniu. Poselstwo Ezechiela: upadek Jerozolimy i niewola były koniecznymi środkami dla Boga, aby wyjaśnić, że teokracja Judy w jej zewnętrznej formie musi dobiec końca z powodu grzechu.

Ezechiel w swojej Księdze czterokrotnie używa terminu **תּוֹפֵן** („znak”; Ez 12,6.11; 24,24.27). W Ez 12,4-6 prorok miał zrealizować swoją przypowieść o uciekinierach. Jego pantomima składa się z bezsłownych gestów, mających na celu zwrócenie uwagi i wywołanie pytań. Ezechiel służył jako znak dla domu Izraela, ostrzeżenie przed zbliżającą się zagładą Jerozolimy (Ez 12,6). Dla wygnańców Ezechiel był znakiem, ilustracją lub lekcją pogładową (Ez 12,11). To, co uczynił w symbolicznym działaniu, w rzeczywistości spotka mieszkańców Jerozolimy, którzy zostaną wypędzeni ze swojej ojczyzny (wysłanie) i zmuszeni do osiedlenia się na terenach wydzielonych dla nich przez zdobywców (niewola).

Prorokowi nakazano powstrzymanie się od lamentacji i żałoby po śmierci żony (Ez 24,15-27). Był to kolejny znak Ezechiela dla wygnańców (Ez 24,24). Gdy po wszystkich wydarzeniach nadejdzie wiadomość, że Jerozolima upadła, a świątynia została zburzona, będą wiedzieli, że wydarzenie to zostało zadekretowane przez Pana. Znak śmierci jego żony zapowiada sąd i śmierć; ten znak będzie szerzył wieść o zbawieniu i życiu (Ez 24,27).

Słowa kluczowe: Księga Ezechiela, Ezechiel, znak, żona Ezechiela, prorok, Stary Testament.

Tekst Biblii Hebrajskiej (BH) jest nośnikiem wielu symboli i znaków². Opiswane znaki często wskazują na istotne wydarzenia dziejów Izraela, których nie można ograniczyć wyłącznie do sfery naturalnej. Hagiografowie akcentowali rolę Jahwe (siły nadprzyrodzonej) w kształtowaniu się narodu od samego początku, czyli od powołania Abrahama, Mojżesza³, proroków i innych wielkich mężów⁴. Jahwe działał przez osoby. W tym zakresie szczególną rolę odgrywali prorocy. Nie byli oni oficjalnymi urzędnikami królewskimi (tacy też bywali)⁵, lecz postaciami charyzmatycznymi, powołanymi

² J. SZLAGA, *Hermeneutyka biblijna*, w: J. SZLAGA (red.), *Wstęp ogólny do Pisma Świętego*, Poznań 1986, s. 188.

³ Posłannictwo Ezechiela w wielu miejscach upodabnia się do misji Mojżesza; H. McKEATING, *Ezekiel the Prophet Like Moses?*, „Journal for the Study of the Old Testament” 61 (1994), s. 97–109.

⁴ Patriarchowie musieli wywodzić się z plemion amoryckich lub aramejskich; por. G. AUZOU, *The Formation on the Bible*, New York 1973, s. 41.

⁵ Nadworni prorocy byli często fałszywymi wieszczami; temat fałszywych proroków podejmuje Ezechiel w rozdziale 13; por. D.I. BLOCK, *The Book of Ezekiel. Chapters 1–24*, Grand Rapids 1997, s. 432.

wprost przez Boga. Mężowie słowa wypowiadali się we wszystkich sprawach w imieniu Jahwe⁶, Dotykali nie tylko kwestii religijnych, lecz również społecznych, politycznych, ekonomicznych i innych. Ich misją było głoszenie orędzia, którego istotą było wezwanie do podporządkowania wszystkich dziedzin życia Izraela prawu Jahwe.

Ezechiel⁷, który realizował misję w początkowym okresie niewoli babilońskiej⁸ (ok. 593–571 przed Chr.)⁹, był prorokiem słów i czynów symbolicznych¹⁰. Na kanwie tych ostatnich czterokrotnie pojawia się hebrajski termin **תּוֹפֵת** („znak”), który występuje łącznie 36 razy w BH (9 razy w Pwt)¹¹. Słowo i obraz były w tradycji biblijnej ze sobą ściśle powiązane. Ezechiel jest jednym z najbardziej wyrazistych proroków postępujących się tym sposobem komunikowania się z ludem. Odbiorcami jego orędzia byli zesłańcy¹², a więc uprowadzeni mieszkańcy Jerozolimy (i innych miejscowości), którzy utracili wszystko, co posiadali¹³. Stało się to na skutek podwójnego upadku miasta (w 597 i 587 r. przed Chr.)¹⁴. Tragedia, jaka spotkała Izraelitów, mogła doprowadzić do całkowitego zaniku świadomości narodowej i religijnej zesłańców. Imperium babilońskie było największą ówczesną potęgą cywilizacyjną i wyznaczało standardy życiowe dla innych, często podbitych, narodów¹⁵. W tej niezwykle groźniej dla Izraela sytuacji głos Ezechiela był ogromnie ważny, a nawet decydujący o przyszłości narodu¹⁶. Wszystkie jego słowa i znaki były nośnikami poznania oraz mocy, które mogły przyczynić się do odwrócenia tragicznego biegu zdarzeń, jakich uczestnikami stali się Izraelici¹⁷.

⁶ Temat imienia Bożego w Ez i Jr analizuje: F. BAUMGÄRTEL, *Zu den Gottesnahmen in den Büchern Jeremia und Ezechiel*, w: A. KUSCHKE (red.), *Verbannung und Heimkehr. Beiträge zur Geschichte und Theologie Israels im 6. und 5. Jahrhundert*, Tübingen 1961, s. 1–30.

Postać Ezechiela na tle innych proroków Starego Testamentu analizuje: K.W. CARLEY, *Ezekiel among the Prophets. A Study of Ezekiel's Place in Prophetic Tradition*, Stuttgart 1975.

⁸ Ocena czasu niewoli prezentuje: T. MATRAS, *Wpływ niewoli babilońskiej na życie religijne Izraelitów*, „Częstochowskie Studia Teologiczne” 3 (1975), s. 321–341.

⁹ Kwestią chronologii w Ez zajmuje się: J. FINEGAN, *The Chronology of Ezekiel*, „Journal of Biblical Literature” 69 (1950), s. 61–66.

¹⁰ Uczni dyskutują na temat wszystkich okoliczności powołania Ezechiela; S. ORLINSKY, *Where did Ezekiel receive the Call of Prophecy*, „Bulletin of the American Schools of Oriental Research in Jerusalem” 122 (1951), s. 34–36; R.R. WILSON, *Prophecy in Crisis: The Call of Ezekiel*, „Interpreting” 38 (1984), s. 117–130.

¹¹ S. WAGNER, תּוֹפֵת, w: G.J. BOTTERWECK, H. RING GREN, H.J. FABRY (red.), *Theological Dictionary of the Old Testament*, t. 8, Grand Rapids 1997, s. 174.

Ezechiel dostosowuje język swych wypowiedzi do potrzeb odbiorców; D. CASSONE, *When Israel Loses Its Meaning: Reconstruction of Language and Community in Ezekiel's Prophecy*, „Society of Biblical Literature Seminar Papers” (2003), s. 215–226.

¹³ Los Jerozolimy, jaki prezentuje Ezechiel, stał się losem całego Izraela; K. MIELCAREK, *Ierousalem Ierosoloma. Starotestamentowe i hellenistyczne korzenie Eukaszowego obrazu świętego miasta w świetle onomastyki greckiej*, Lublin 2008, s. 208–210.

¹⁴ Na podstawie „Kroniki babilońskiej” można precyzyjnie określić datę pierwszego zdobycia Jerozolimy: 7 Adar 597; por. A. MALAMAT, *The Last Kings of Judah and the Fall of Jerusalem. An Historical-Chronological Study*, „Israel Exploration Journal” 18 (1968), s. 144.

¹⁵ F. SPADAFORA, *Ezechiele*, Torino 1951, s. 3.

¹⁶ Ezechiel pochodził z rodziny kapłańskiej, lecz nie ma wzmianek o jego aktywności na tym polu; L. STACHOWIAK, *Prorocy studzy słowa*, Katowice 1980, s. 95.

¹⁷ Ezechiel do rozdziału 24 zwraca się do mieszkańców Jerozolimy i niejednokrotnie sprawia wrażenie, że jest obecny w mieście; W.J. HARRINGTON, *Record of the Promise. The Old Testament*, Chicago 1965, s. 201.

W niniejszym artykule będą zaprezentowane dwa „teksty znaków” Ezechiela. Pierwszy z nich zawiera opis (symbolicznie przedstawionej) ucieczki Sedecjasza (Ez 12,1-16), a drugi – zakończenie pierwszej części Księgi Ezechiela (Ez 24,24-27)¹⁸.

1. Pierwszy „znak” (תּוֹמָה) Ezechiela (Ez 12,1-16)

Sedecjasz, pochodzący z rodziny królewskiej, został ustanowiony władcą Jerozolimy przez Nabuchodonozora po zdobyciu miasta w 597 r. Charakterystykę tego księcia (króla) prezentuje prorok Jeremiasz¹⁹. Ezechiel patrzy na jego postać już z perspektywy Babilonii. Los władcy został przesądzony. Ezechiel nie wzywał Sedecjasza do nawrócenia, nie miał też z nim bezpośredniego kontaktu. Na podstawie tragicznych wydarzeń ostatnich dni pobytu księcia w Jerozolimie prezentuje znacznie głębszą myśl, a mianowicie plan Jahwe, który dotyczył całego Izraela.

Jerozolima była ponownie oblegana przez wojska Nabuchodonozora w 587 r. przed Chr. Sytuacja obrońców była beznadziejna, a mimo to władca wraz ze swym otoczeniem trwał w uporze i nie chciał się poddać (liczył na pomoc Egiptu). Tymczasem los miasta został już zadekretowany, o czym oznajmiał Ezechiel swoim rodakom przebywającym w Babilonii. To do nich kieruje słowa oraz wykonuje znaki, które zostały następnie opisane w tekście Ez 12,1-16²⁰. Fragment ten rozpoczyna się i kończy wzmiankami o Jahwe: „I stało się słowo Jahwe do mnie, mówiąc...” (Ez 12,1) oraz: „i poznają, że Ja jestem Jahwe” (Ez 12,16c)²¹. Frazy te tworzą inkluzję całego tekstu i wskazują na pełną skuteczność słowa Jahwe. Owo słowo prowadzi do poznania, czyli do uczestnictwa w wydarzeniach, jakie nie dokonywały się z przyczyn czysto naturalnych, lecz ze względu na interwencję Jahwe. Znak (תּוֹמָה), jakim miał stać się Ezechiel dla narodu, był dany po to, by „przyciągnąć” zesłańców do Jahwe, którzy mieli stanąć po Jego stronie. Prorok był niejako ikoną działania Jahwe: „A ty, synu człowieczy, zrób sobie rzeczy zesłańca i rusz w dzień na ich oczach. Ruszysz z miejsca twego na miejsce inne, na ich oczach, być może ujrzą, są bowiem domem buntowniczym” (Ez 12,3). Ezechiel jako אֲנִי אֲדָרְכֶנּוּ („syn człowieczy”)²² zostaje wyróżniony spośród innych zesłańców („a ty...”). Prorok otrzymał polecenie, które wydawało się przeciwne oczekiwaniom obrońców. Z polecenia Jahwe miał zrobić (הִשְׁמַע) sobie rzeczy zesłańca. Ubiór winien być taki sam, jaki przywdziali

¹⁸ Budowa Księgi Ezechiela odpowiada klasycznym tradycjom prorockim: groźby, mowy przeciw narodom obcym i proroctwa pocieszające; STACHOWIAK, *Proroctwo studzy słowa*, s. 98.

¹⁹ Jr 1,3; 21,1-7; 24,8; 27,1-12; 28,1; 29,3; 32,1-5; 34,1-21; 39,1-7; 52,1-11.

²⁰ W analizie tekstu Ez 12,1-16 wykorzystuję własne opracowanie; A.S. JASIŃSKI, *Komentarz do Księgi Proroka Ezechiela. Rozdziały 11–20*, Opole 2009.

²¹ Słowo „Jahwe” ma decydujące znaczenie w całym posłannictwie Ezechiela; W. ZIMMERLI, *Das Gotteswort des Ezechiel*, „Zeitschrift für Theologie und Kirche” 48 (1951), s. 249–262.

²² C.B. HOUK, *Ben-adm Patterns as Literary Criteria in Ezekiel*, „Journal of Biblical Literature” 88 (1969), s. 34–45.

zesańcy udający się do Babilonii. Przypominał on klęskę i hańbę, jaka stała się udziałem w życiu narodu. Nakaz, jaki otrzymał Ezechiel, był zatem dużym wezwaniem i zamiast pocieszyć zesłańców, przypominał im o okrucieństwach niewoli.

Czynności proroka były na wskroś celowe i miały stać się czytelnym znakiem danym ludowi²³. Izrael, przebywający w niewoli, został zobowiązany do określenia swej postawy. Odpowiedź mogła być różnorodna, na co wskazuje użycie w w. 3 cząstki מִי־יָדָע („może”). Tekst wyraża nadzieję, że gdy ujrzą znak, dadzą pozytywną odpowiedź („może ujrzą”). Mieli przecież oczy. Jednak już w w. 2 prorok stwierdził: „choć mają oczy, aby widzieć, lecz nie widzą”, a dalej: „są domem buntowniczym” (Ez 12,3c). Wcześniej przygotowane (przez proroka) rzeczy miały być użyte w kolejnej postudze prorockiej Ezechiela: „I wyniesiesz rzeczy swoje, jak rzeczy zesańca, w dzień, na ich oczach, a ty wyjdiesz wieczorem na ich oczach, jak wychodzą na zesłanie” (Ez 12,4). Wieczorna pora wyjścia proroka może odwoływać się do idei nowego początku. Prorok był widziany przez wielu świadków (dom buntowników), którzy obserwowali jego nietypowe zachowanie. Być może przypominało ono im historię własnego wyjścia, która doprowadziła ich do Babilonii – i to po długim czasie morderczego marszu w kajdanach²⁴. Tekst sugeruje, że zesańcy rozpoczęli swą wędrówkę właśnie wieczorem. Izraelici mieli być świadkami wydarzeń: „Na ich oczach przebij się przez mur i wyjdź przezeń” (Ez 12,5). Jahwe wyprowadza Ezechiela z miasta, które przestało być strefą bezpieczeństwa dla Izraela. Wyjście proroka nawiązywało do postępowania Jahwe, którego chwała opuściła świątynię (Ez 10,18-22)²⁵. Po drugiej stronie murów Jerozolimy były wojska oblegające miasto. Babilończycy byli chwilowym narzędziem działania w rękach Jahwe. Ezechiel w tym momencie niejako znajduje się po stronie wrogów Izraela. Taka sytuacja miała jednak charakter symboliczny i poprzez paradoksalne zdarzenia ujawniała tragizm położenia obrońców miasta pozbawionego Jahwe i Jego proroka.

To, co dotychczas zostało powiedziane przez proroka, przygotowywało odbiorcę do przyjęcia zasadniczego orędzia zawartego w w. 6: „Na ich oczach na barki [to] włożysz, w ciemności wyjdiesz, twarz swoją ukryjesz i nie ujrzysz ziemi, ponieważ dałem cię jako znak dla domu Izraela”²⁶ Mimo że prorok wszystko realizował w sposób „jawny” (לְעִינֵיהֶם), jego postępowanie nie było w równym stopniu dostępne świadkom. Po włożeniu na barki przygotowanych rzeczy kolejne czynności Ezechiela miały się już dokonać „w ciemności” (בְּעֲלֻטָּה). Ową „ciemność” stwarza niejako sam Jahwe, a to w celu osiągnięcia niezwykłego rezultatu. W opisie chodziło o wzbudzenie nowej świadomości

²³ Poprzez czyny symboliczne i znaki słowo prorockie staje się bardziej wyraziste; W. ZIMMERLI, *Grundriß der alttestamentlichen Theologie*, Stuttgart 1978, s. 87–88.

²⁴ Ezechiel prezentuje się jako prorok o szczególnym wyczuciu znaczenia historii; T. KRAEGER, *Geschichtskonzepte im Ezechielbuch*, Berlin 1988, s. 45–68.

²⁵ Chwała Jahwe była gwarantem bezpieczeństwa ludu; D.J. HALPPERIN, *The Exegetical Character of Ezekiel 10:9-17*, „Vetus Testamentum” 26 (1976), s. 129–141.

²⁶ W Ez wyrażenie „dom Izraela” określa całą społeczność narodu wybranego; C. GROSS, *Will the Real „House of Israel” Please Stand Up!*, „The Bible Translator” 58 (2007), s. 169–171.

w narodzie. Prorok stał się wzorem do naśladowania, wykonywał bowiem w posłuszeństwie czynności symboliczne. W specyficznych „ciemnościach” Ezechiel opuszcza miasto, zakrywając swoją twarz. Tym samym prorok został zupełnie oddzielony od (starej) Jerozolimy, z którą nic wspólnego nie będzie już miał, nawet jego spojrzenie nie ujrzy już tej ziemi. Zastosowane określenia ukazują dokonywanie się odwrotnego procesu w stosunku do tego, jaki miał miejsce w okresie zdobywania ziemi obiecanej przez Jozuego. Wówczas to na skutek wcześniejszego pełnego jej oglądu, dokonanego przez Mojżesza przed swoją śmiercią na Nebo (Pwt 34,12), Jozue mógł przekonać się o wielkości ziemi obiecanej. W nowej epoce Ezechiel, wykonując wszystkie polecenia (czynności), stał się znakiem (כִּי־מוֹפֵת) dla domu Izraela. Chodzi tu o znak osobowy (w innych tekstach w Księdze Ezechiela, poza omawianymi w artykule, na określenie znaku jest użyty termin מִוֹפֵת; por. Ez 4,3; 14,8; 20,12.20). Prorok jako מוֹפֵת to znak osobowy i dynamiczny, a zarazem niezwykle elastyczny, ponieważ treści, na jakie wskazuje, mogą być bardzo różne, w zależności od zamysłu i polecenia, jakie dawał mu Jahwe. Ezechiel stał się swoistym aktorem, odgrywającym scenę, której reżyserem był Bóg²⁷

Prorok, podobnie jak wcześniej Mojżesz, wykonywał wszystko dokładnie, tak jak mu polecił Jahwe. W przyjęciu takiej postawy mogło się w pełni zrealizować posłannictwo prorockie: „I uczyniłem tak, jak mi rozkazano, rzeczy moje wyniosłem jak rzeczy wygnańca, za dnia, a wieczorem przebiłem sobie mur ręką, w ciemności wyszedłem, podniosłem na barki [rzeczy] na ich oczach” (Ez 12,7). Ezechiel stał się więc szczególnym świadkiem aktywnego spotkania człowieka z Jahwe, na którego polecenie prorok odpowiada czynem: וַאֲנִי („i uczyniłem”). Zasada ta konstytuuje czyn stwórczy (podobnie jak w akcie stwórczym świata na słowo Boga), z tą różnicą, że do nowego działania (stwórczo-zbawczego) Bóg chce już świadomej współpracy wybranego człowieka, a był nim Ezechiel, a w dalszej perspektywie nowy Izrael²⁸. Czynność symboliczna, jaką wykonał prorok, miała skutek realny, odtąd bowiem rozpoczął się proces tworzenia nowego ludu, którego pierwocinami stał się sam Ezechiel, człowiek posłuszny i działający zgodnie z postanowieniem Jahwe. Zaangażowanie proroka zostało podkreślone użyciem formuły בְּיָדֶיךָ („w ręce”), która ujawnia sposób działania Ezechiela. Rezygnuje on z pracy narzędziami, angażując się bezpośrednio. Zarówno jego umysł, jak i ręce zostały oddane na służbę Jahwe. Ezechiel pozostawał jednak osadzony w ówczesnych realiach dziejowych: „Powiedz do nich: «Tak mówi Pan, Jahwe: [Dotyczy] księcia ta przepowiednia w Jerozolimie i całego domu Izraela, który jest pośrodku niej»” (Ez 12,10). Termin הַמְשָׁפֵת („przepowiednia”) jest wieloznaczny i wskazuje na ideę ciężaru, wyroczeni, a nawet tęsknoty (Ez 24,25)²⁹. Wydaje się, że w tekście został on celowo użyty w podwójnym

²⁷ Dla Ezechiela Bóg jego epoki jest Bogiem poznanym w historii, działającym z autorytetem, mocą i skutecznością; L. BOADT, *Reading the Old Testament. An Introduction*, New York 1984, s. 387.

²⁸ M. BEDNARZ, *Historia zbawienia*, Tarnów 1994, s. 187–189.

²⁹ L. KOHLER, W. BAUMGARTNER, J.J. STAMM, *Wielki słownik hebrajsko-polski i aramejsko-polski Starego Testamentu*, t. 1, Warszawa 2008, s. 601–602.

znaczeniu. Po pierwsze, jako wyrocznia (przepowiednia), a więc wyraża zamysł Jahwe, odnoszący się do Izraela, do którego Bóg mówił zarówno przez czyny symboliczne Ezechiela, jak i wprost przez słowa. Ten aspekt jest bardzo istotny, zakładał bowiem możliwość racjonalnej percepcji tego, co się działo. Po drugie, **מִשְׁמַח** rozumiany jako ciężar wskazuje na istotny element czynności symbolicznej wykonanej przez Ezechiela, a mianowicie na poniesienie przez proroka na barkach rzeczy zesłańca. Ezechiel wprost symbolizował swoim zachowaniem los Sedecjasza³⁰, zatem czyn i słowo stanowią dwa komponenty, które wyrażają zamysł Jahwe.

Orędzie było skierowane zarówno do księcia (Sedecjasza), jak i do Izraela (całego domu Izraela). Jahwe w swym działaniu nie pomijał nikogo z członków wspólnoty narodu wybranego, a zwłaszcza tych, którzy ciągle przebywali w Jerozolimie³¹. Łudzili się zdolnością bojową, jaką rzekomo jeszcze posiadali, pozostając pod dowództwem Sedecjasza³². Słowa Jahwe odnoszą się do dwóch adresatów: księcia i domu Izraela. Ich los został już przesądzony, z tym, że Sedecjasz jako władca dysponował większą świadomością skutków swych czynów, dlatego też jego los miał się okazać najbardziej okrutny w stosunku do doli pozostałych mieszkańców Jerozolimy.

Treść ww. 7-10 miała przygotować odbiorców na przyjęcie orędzia zawartego w w. 11: „Powiedz: Ja [jestem] znakiem dla was, jak uczyniłem, tak będzie im uczynione: na wygnanie w niewolę pójdą”. Słowa te w pierwszym rzędzie skierowane są do mieszkańców Jerozolimy³³, którzy trwali w błędnych przekonaniach. Jahwe identyfikował się z czynami wykonanymi przez proroka. Szczególnym wyrazem tej identyfikacji było ponowne odwołanie się do motywu znaku (**מוֹפֵת**), przy czym według w. 6 Jahwe uczynił znakiem Ezechiela, natomiast według w. 11 Bóg sam się niemal z owym znakiem identyfikuje. Izrael otrzymał zatem jednoznaczne orędzie. Prorok był niewątpliwie doskonałym przekazicielem zamysłów Bożych.

Mieszkańcy miasta mieli dobrze przemyśleć całą treść zawartą w znaku czynności symbolicznej. Znak Jahwe można jednak rozumieć znacznie szerzej. Wskazywał na wszystkie czyny i postawy, jakie zostały przekazane narodowi po tragicznych wydarzeniach z 597 r., a więc po pierwszej deportacji. Szczególnym znakiem było opuszczenie chwały Jahwe ze świątyni (Ez 10,18-22)³⁴. Uzupełnieniem do tego znaku była czynność

³⁰ Kraj ten ostatecznie będzie opustoszały, ponieważ Chaldejczycy pozostawią (po 587 r. przed Chr.) w kraju jedynie ludność wiejską, pod warunkiem, że nie będzie mieszała się do polityki; por. T. BRZEGOWY, *Prorocy Izraela*, t. 1, Tarnów 1999, s. 231.

³¹ Miasto stało się synonimem nieprawości; BLOCK, *The Book of Ezekiel. Chapters 1–24*, s. 705.

³² Nieposłuszeństwo Sedecjasza i ostatnich królów jerozolimskich stało się główną przyczyną kryzysu religijnego w Jerozolimie; W.F. ALBRIGHT, *Yahweh and the Gods of Canaan: A Historical Analysis of Two Contrasting Faiths*, London 1968, s. 160–187.

³³ Jerozolima stanowi jeden z najważniejszych wątków narracji Ezechiela i jest przez niego różnorodnie nazywana; D. BOM, *Les différents noms de Jérusalem dans le livre d'Ezechiel et les différents noms de Babylone*, w: C. ANOUL-D-BEHAR, A. LEMAIRE (red.), *Jérusalem antique et médiévale*, Paris 2011, s. 59–74.

³⁴ Po opuszczeniu Jerozolimy przez chwałę Jahwe w mieście nie było już prawdziwego obrońcy; J. MCKENZIE, *A Theology of the Old Testament*, New York 1974, s. 184.

wykonana przez proroka (Ez 12,3-7), a która symbolizowała ucieczkę (Sedecjasza) z Jeruzolimy. Cały ten proces dokonywał się z udziałem wszystkich mieszkańców miasta. Wyraża to zastosowana w w. 11 formuła: **כֵּן יֵעָשֶׂה לָהֶם** („tak będzie im uczynione”). Forma czasownikowa została tu wyrażona w osnowie *nifal*, która nadaje charakter pasywny wypowiedzi. Działającym zatem będzie Jahwe, natomiast adresatami tej aktywności będą obrońcy Jeruzolimy. Pojawia się więc paradoks, który demaskuje pozory, jakimi łudzili się mieszkańcy. Byli oni bardzo zaangażowani w dzieło przeciwstawienia się agresywnej polityce Babilonii. Wszystkie ich zabiegi nie miały jednak znaczenia, los mieszkańców został bowiem zadekretowany: mieli się stać niemal pasywnym przedmiotem działania, które w końcu doprowadziło do wygnania (**בְּגוֹלוֹ**) i niewoli (**בַּשְּׁבִי**). W w. 11 pojawiają się oba te terminy, ukazując etapy procesu, jaki miał nastąpić. Po pierwsze, nastąpi wygnanie, a zatem usunięcie z dotychczasowych siedzib, w miarę bezpiecznych, a po drugie, nastąpi niewola, czyli przesiedlenie. Pobyt na nowym miejscu całkowicie zakończy dotychczasowy tryb życia, a na skutek powstałych ograniczeń Izraelici będą zmuszeni do poszukiwania nowych sposobów życia. Zatem los mieszkańców Jeruzolimy (po zniszczeniu świątyni) będzie taki sam jak los pierwszych deportowanych (597 r. przed Chr.)³⁵.

Zaprezentowany znak wyjaśnia to, co będzie się działo w rzeczywistości. Los Sedecjasza będzie odpowiadał temu, co zapowiadał prorok (Ez 12,12). Przed wszystkim władca na swe barki włoży rzeczy. Wprawdzie tekst nie precyzuje, czym obciąży się władca, lecz można przypuszczać, że będzie to tobolek uciekiniera. Takie postępowanie było czymś przeciwnym w stosunku do znanych ówczynie zachowań władców, zasiadających na tronie. Dysponowali oni świetnie wyposażonym pałacem, w którym znajdowało się sporo luksusowych przedmiotów. Książę otoczony był przez służbę, która była gotowa wykonywać za niego wszelkie czynności, zwłaszcza wymagające wysiłku fizycznego³⁶. Tymczasem Sedecjusz pozostaje niejako sam (historycznie mogło to wyglądać inaczej). Cały jego dobytek został zredukowany do rzeczy uciekiniera. W dodatku władca musiał osobiście go nieść. Uciekający książę (Ez 12,13)³⁷ napotka na niespodziewaną przeszkodę. Jego przeciwnikami przestają być Babilończycy, a staje się nim sam Jahwe, który zapowiadał konkretne działania, skierowane przeciwko buntownikowi. Jahwe będzie postępował jak myśliwy. W zastosowanej metaforze jest mowa o zarzuceniu sieci na przywódcę. Sidło, w które będzie pochwycony władca, stanie się dla niego pułapką, z której się już nigdy nie wyzwoli. Niewidomy Sedecjusz będzie poprowadzony do Babilonu. Przed Sedecjuszem nie było już żadnej perspektywy spokojnego życia (Ez 12,14). Pochwycony i deportowany miał być groźnym ostrzeżeniem dla tych wszystkich, którzy z całą świadomością

³⁵ J. WARZECHA, *Historia dawnego Izraela*, Warszawa 2005, s. 338–342.

³⁶ Nazwany jest księciem, a nie królem, gdyż faktyczna jego władza była bardzo ograniczona; R. RUMIANEK, *Księga Ezechiela. Tłumaczenie i komentarz*, Warszawa 2009, s. 112.

³⁷ Ezechielowy tytuł „książę” miał wpływ na rozwój tego określenia w Qumran; T. VITULSKI, *Der Titel Nasi bei Ezechiel, in den qumranischen Schriften und bei Bar Kokhba ein Beitrag zur ideologischen Einordnung des Bar Kokhba-Aufstandes*, „Liber annus” 60 (2010), s. 189–234.

i premedytacją sprzeciwiali się planom Jahwe³⁸. Narzędziem, którym posłużył się Jahwe w wykonaniu swych zamiarów, stał się Nabuchodonozor, który miał równie ważne powody, by rozprawić się bezwzględnie z tym księciem z Jerozolimy.

W ostatnich dwóch wersetach perykopy Ez 12,1-16 aż dwukrotnie pojawia się formuła: „I poznają, że Ja jestem Jahwe” (Ez 12,15a.16c). Rozproszony lud, przebywający pośród obcych narodów, nie utraci jednak swej tożsamości. Będzie uratowany jako reszta. On to pozna na obczyźnie, że za wszystkimi tragicznymi wydarzeniami stoi Jahwe, który został w Jerozolimie zapomniany (czyli odrzucony), lecz w nowych warunkach ponownie poznany. Wprawdzie nie ma tu wprost mowy o poznaniu Jahwe przez obce ludy, lecz pośrednio tekst to zakłada: „[Będą] opowiadali o wszystkich obrzydliwościach swych pośród ludów, do których przyjdą, i poznają, że Ja jestem Jahwe” (Ez 12,16bc)³⁹. Izraelici, którzy wśród ludów dawali świadectwo, mieli najpierw świadczyć o dawnych swych obrzydliwościach, a następnie o poznaniu Jahwe. To pozytywne orędzie przyczyni się do poznania prawdziwego Boga przez obce ludy⁴⁰. Znak, dany Izraelowi, w szerszej perspektywie może stać się ważnym znakiem ofiarowanym wszystkim ludom. Splot znaków obecnych w działaniu Jahwe i Ezechiela pozwolił zesłańcom spojrzeć optymistycznie na tragiczne wydarzenia. Nie były one końcem egzystencji ludu, lecz stanowiły wyraz bolesnej transformacji Izraela, która zmierzała do inauguracji nowej drogi narodu pojednanego z Jahwe⁴¹.

2. Drugi „znak” (מוֹפֵת) Ezechiela (Ez 24,24-27)

Pierwsza część Księgi Ezechiela (rozdziały 1–24)⁴² kończy się relacją o osobistym dramacie proroka, który został wpleciony w orędzie skierowane do Izraela (Ez 24,15-27)⁴³. W tym tekście termin מוֹפֵת pojawia się pod koniec perykopy (Ez 24,24.27). W. 24 stanowi łącznik pomiędzy zasadniczą częścią fragmentu a jego zakończeniem. Tematem perykopy jest nagła śmierć małżonki proroka (Ez 24,18). Do tego tragiczne-

³⁸ Ezechiel musiał stanąć przeciwko planom Sedecjasza, ponieważ każdy z proroków narażał się swoim współczesnym władcom; K. SCHMID, *Herrscherwartungen und -aussagen im Jesajabuch. Oberlegungen zu ihrer synchronen Logik und zu ihren diachronen Transformationen*, w: K. SCHMID (red.), *Prophetische Heis- und Herrscherwartungen*, Stuttgart 2005, s. 47–54.

³⁹ W. ZIMMERLI, *Erkenntnis Gottes nach dem Buch Ezechiel. Eine theologische Studie*, Zürich 1954, s. 34–56.

⁴⁰ M. WEINFELD, *Jeremiah and the Spiritual Metamorphosis of Israel*, „Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft und die Kunde des nachbiblischen Judentums” 88 (1976), s. 17–56.

⁴¹ C. STEINMANN, *Le prophète Ézéchiel et les débuts de l'exile*, Paris 1953, s. 23–45.

⁴² Teologię i redakcję tego fragmentu analizuje: M.E. ANDREW, *Geschehnis – Reaktion – Anerkennung des Gerichts. Der theologische Gedankengang von Ezechiel 4–24 in der Anrede an die Verbannten*, „Theologische Literaturzeitung” 103 (1978), s. 477–484.

⁴³ W Księdze Ezechiela „Izrael” może oznaczać zarówno Królestwo Północne, jak i całą społeczność narodu wybranego; W. ZIMMERLI, *Israel im Buche Ezechiel*, „Vetus Testamentum” 8 (1958), s. 74–90.

go wydarzenia prorok był przygotowany przez Jahwe, który skierował do niego słowa: „Synu człowieczy! Oto Ja zabieram od ciebie przedmiot pożądania oczu twoich w nagłej śmierci i nie lamentuj, i nie płacz, i nie nadejdzie łaż twoja” (Ez 24,16). Polecenie to miało znaczenie nie tylko dla osobistego życia Ezechiela, lecz również dla wszystkich zesłańców⁴⁴. Śmierć żony proroka stała się znakiem upadku Jerozolimy⁴⁵, Możemy się spodziewać, że relacje małżeńskie w rodzinie prorockiej układały się dobrze. Po śmierci małżonki obowiązywał Ezechiela okres żałoby, której jednym z elementów miał być lament, płacz i łzy. Takiej zwyczajowej postawy nie mógł jednak przyjąć prorok. Cały przeżywany ból miał być ukryty w jego wnętrzu (Ez 24,17). Taka postawa wzbudziła zainteresowanie wśród zesłańców, którzy zwrócili się do niego z pytaniem, co miało znaczyć jego zachowanie (Ez 24,20). Ezechiel odpowiada słowami samego Jahwe: „Oto ja zbezczeszczę sanktuarium moje, dumę potęgi waszej, rozkosz oczu waszych i tęsknotę duszy waszej; a synowie wasi i córki wasze, których pozostawiliście, od miecza polegną” (Ez 24,21). Słowa Jahwe mówią o losie Jerozolimy, a ściślej: o losie tego, co w niej było najważniejsze, czyli o losie świątyni i mieszkańców⁴⁶. W perspektywie historycznej ta kwestia była najważniejsza. Izrael żył obietnicami danymi Dawidowi (2 Sm 7,13). Trwałość istnienia Jerozolimy wydawała się niczym niezagrożona, zwłaszcza że w przeszłości przetrwała najazdy obcych. Tego nie udało się osiągnąć Samarii, która była traktowana przez Jerozolimę z pogardą (jako odstępczyni). Brak świątyni, a nade wszystko obecności Jahwe, będzie katastrofą dla Jerozolimy⁴⁷. W konsekwencji życie utracą jej „synowie i córki”. Pomimo wielkiego dramatu zesłańcy nie będą mogli lamentować i płakać (Ez 24,22-23). Zakaz żałoby miał charakter pedagogiczny i symboliczny, nie można było bowiem oplakiwać procesów, które zmierzały do usunięcia zła, a tym bardziej żalić się nad rozpadem struktur, które były bastionem nieprawości i bałwochwalstwa⁴⁸. Ewentualne oznaki żalu z tego powodu mogły prowadzić do utożsamienia się z postawami grzesznych mieszkańców i swoistej solidarności z ich grzesznymi czynami. Odtąd miał nastąpić całkowity rozdział między osądzonymi mieszkańcami Jerozolimy a zesłańcami, którzy zerwali wszelkie więzy z przeszłością (oznaki żałoby zawsze są świadectwem więzów pokoleniowych)⁴⁹. W Babilonii faktycznie powstawał nowy Izrael, którego tożsamość

⁴⁴ Dla wygnańców Ezechiel miał być lekarzem dusz w niewoli; J. HOMERSKI, *Wódz duchowy narodu wybranego na wygnaniu*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 22 (1969), s. 57–74.

⁴⁵ Tematem tym zajmuje się: H. W. BROWNLEE, *The Aftermath of the Fall of Judah According to Ezekiel*, „Journal of Biblical Literature” 89 (1970), s. 393–404.

⁴⁶ Najważniejszym miejscem przebywania Jahwe w świecie była świątynia; R. RUMIANEK, *Wizje pomyślności w Księdze Ezechiela*, Warszawa 1998, s. 151.

⁴⁷ Świątynia stanowiła nie tylko centrum duchowe Izraela, lecz często również centrum decyzyjne ze względu na wpływy, jakimi cieszyli się kapłani, zwłaszcza ci, którzy pozostawali w przyjaznych relacjach z dworem królewskim; A. SCHENKER, *Studien zu Propheten und Religionsgeschichte*, Stuttgart 2003, s. 98–101.

⁴⁸ Wielka nieprawość Izraela wzbudzała ogromny gniew Jahwe; M. GREENBERG, *Ezekiel 1–20*, Freiburg 2001, s. 292.

⁴⁹ Idea sądu u Ezechiela nawiązuje do tekstów proroków wcześniejszych; P. F. ELLIS, *The Men and the Message of the Old Testament*, Minnesota 1963, s. 347.

nie miała się opierać na wspomnieniu życia przodków, lecz na nowym dziele, które realizował Jahwe, jednak już nie w Jerozolimie, tylko na wygnaniu⁵⁰.

W końcu Jahwe prezentuje Ezechiela jako wzór postawy dla nowego Izraela: „I będzie Ezechiel dla was znakiem; według wszystkiego, co uczynił, będziecie czynić, gdy przyjdzie to i poznacie, że Ja [jestem] Pan, Jahwe” (Ez 24,24)⁵¹. Formuła wprowadzająca „i będzie” wskazuje na rychłą realizację postanowienia Jahwe. Przyszłość została już określona, dlatego owo „będzie” trzeba traktować jako składnik terażniejszości. Innymi słowy, Jahwe odśłania przyszłość w celu właściwego przygotowania ludu na zbliżające się wydarzenia. Będą one miały charakter niezwykle dramatyczny, niemający żadnej analogii w przeszłości. Jahwe chce bezpiecznie przeprowadzić zesłańców przez te traumatyczne wydarzenia⁵².

Darem dla ludu stał się Ezechiel. To wyjątkowe użycie (Ez 24,24) imienia proroka (jeszcze tylko w Ez 1,3) świadczy o szczególnym znaczeniu tej wypowiedzi (Jahwe zazwyczaj nazywa proroka „synem człowieczym”). Misja Ezechiela (imię to znaczy „Bóg jest mocny”)⁵³ określona była mianem stróża (Ez 3,16-21). Nie przestawał jej pełnić do końca swego życia. W kontekście w. 24 jego funkcja została nazwana terminem מֹפֶת („znak”). Określenie to akcentuje swoisty charakter obecności proroka wśród zesłańców. Ezechiel przemawiał i wykonywał czyny symboliczne, a jego życie osobiste zostało włączone w rytm realizowanej misji. Był faktycznie sługą Jahwe, który w niczym nie uchylał się od stawianych przed nim zadań. Już sam fakt, iż Pan określa go znakiem, jest czymś niezwykle wymownym. Ci, którzy mieli kontakt z prorokiem, posiadali doskonale poznanie zamiarów Jahwe. Znak, jaki został im (ludowi) dany, był z jednej strony ostrzeżeniem (przed naiwną pewnością siebie na wzór mieszkańców Jerozolimy), a z drugiej ukazywał drogi postępowania i zachowania, które będą bezpieczne dla ludu.

Zgodnie z wymową w. 24 Ezechiel-znak nade wszystko stał się dla ludu wzorem postępowania „według wszystkiego, co uczynił, będziecie czynić”. Dominującym w tej frazie jest czasownik הַשְׁמַטָּה („czynić”). Ma tu miejsce bezpośrednie nawiązanie do w. 22, według którego czyny proroka były traktowane jako wzorzec dla słuchaczy. Postawa proroka inicjuje początek nowej ery w dziejach narodu. Odtąd czyny Izraela nie mają już nawiązywać do dzieł przeszłości, pełnych bałwochwalstwa. Proste czynności proroka stają się apelem skierowanym do serc i umysłów zesłańców, aby odtąd postępowali już nową drogą⁵⁴. Czyny te nie będą wielkie ze względu na ich spektakularny charakter, lecz

⁵⁰ M. GOŁĘBIEWSKI, *Nowy człowiek według Jeremiasza i Ezechiela*, w: M. WOJCIECHOWSKI (red.), *Miłość jest z Boga. Wokół zagadnień biblijno-moralnych. Studium ofiarowane ks. prof dr. hab. Janowi Łachowi*, Warszawa 1997, s. 129–137.

⁵¹ Zwraca uwagę charakterystyczne użycie określenia „Pan, Jahwe” w Księdze Ezechiela; J.W. VOLLEY, *Divine Name and Paragraphing in Ezekiel: Highlighting Divine Speech in a Expanding Tradition*, „Bulletin of the International Organization for Septuagint and Cognate Studies” 37 (2004), s. 87–105.

⁵² Ten temat rozwija Ezechiel zwłaszcza w tekście Ez 39,21-29.

⁵³ RUMIANEK, *Wizje pomysłowości w Księdze Ezechiela*, s. 17.

⁵⁴ Ezechiel poświęca dużo uwagi kwestii odnowy serca i ducha w Izraelu; D.F. LAUNDERVILLE, *Spirit and Reason: The Embodied Character of Ezekiel's Symbolic Thinking*, Waco 2007.

za względu na pełne posłuszeństwo okazywane postanowieniom Jahwe. Ezechiel stał się pośrednikiem tego procesu. Jego słuchacze mają być jego naśladowcami. Zachodzi tu zjawisko, które w Nowym Testamencie będzie odgrywało istotną rolę w relacji Jezus Chrystus – uczniowie.

W kontekście perykopy (Ez 24,15-27) czyni Ezechiela w sposób symboliczny nakłaniały zesłańców do powstrzymania się od żałoby. Zachęcały do przyjęcia postawy bierności w obliczu tragicznych wydarzeń. Chodziło o zdystansowanie się od tego, co narzucało się w sposób tak intensywny (wieści o zburzonej Jerozolimie) i nie pozwalało trwać na uboczu. W obliczu procesów zainicjowanych przez Jahwe Ezechiel dzielił się z ludem swoją ufnością względem Pana, dając przykład zachowania na wieść o śmierci żony⁵⁵. To tragiczne wydarzenie i zachowanie proroka stało się paradygmatem, który określał perspektywy nowego początku Izraela. Naród, wbrew dramaturgii dziejów, był zdolny do odstąpienia od zła i podążania drogą odnowy.

Zbliżających się wydarzeń, które miały dokonać się zgodnie z postanowieniem Jahwe, nie można było już uniknąć. Zostały one w skróconej formie (Ez 24,24) określone formułą *כִּבְבֹּאָה* („gdy przyjdzie to”). Owo „przychodzenie” to nie tylko zbliżanie się konkretnych wydarzeń, lecz nade wszystko realizacja zamysłu Pana. W konkretnie historycznym było to przybycie wojsk Nabuchodonozora do Jerozolimy⁵⁶. Zesłańcy nie mieli w żadnym wypadku uczestniczyć w tych wydarzeniach, choć dogłębnie ich one poruszały. W mieście przebywali ich krewniacy i przyjaciele. Zesłańcy mogli być jedynie obserwatorami nadchodzących wypadków; dochodziły do nich pogłoski o wrogich poczynaniach króla Babilonu.

Powstrzymanie się zesłańców od żałoby w obliczu tragedii Jerozolimy oznaczało wyzwolenie się z niewoli dotychczasowych uzależnień (grzesznych nawyków), a równocześnie otworzenie się na nową rzeczywistość, której fundamentalnym założeniem było ukierunkowanie się na działanie Jahwe. Chodziło o odwrócenie się od spoglądania ku spalonej Jerozolimie oraz podążanie w kierunku odnowy⁵⁷. Przypominało to dzieje Lota, który nie mógł spoglądać na niszczoną Sodomę (Rdz 19). Wiadomo, że Ezechiel odwołuje się wcześniej do tego motywu (Ez 16,46-56). Nowy Izrael dostąpi nowego poznania Pana, o czym zapewnia prorok w swym orędziu: „i poznacie, że Ja (jestem) Pan, Jahwe” (Ez 24,24). W. 24, jak wyżej zaznaczono, łączy ze sobą dwie części perykopy „o żałobie”. Jego druga część (Ez 24,25-27) zawiera słowa Jahwe, skierowane już wyłącznie do Ezechiela. Wskazuje na to wprowadzenie do tego fragmentu: „A ty, synu

⁵⁵ Rola Ezechiela polegała na zachęcaniu Izraela do porzucenia postawy pychy i przyjęcia postawy zawierzenia Bogu; W. BRUEGGEMANN, *Theology of Old Testament*, Minneapolis 1997, s. 697.

⁵⁶ Wielu mieszkańców opuściło Jerozolimę jeszcze przed atakiem Babilończyków; H. GEVA, *Jeruzalem*, w: E. STERN (red.), *The New Encyclopedia of Archaeological Excavations in The Holy Land*, t. 2, Jerusaleń 1993, s. 717.

⁵⁷ Kierunek dążeń odnowy Izraela wyznaczała obecność chwały Jahwe; W. PIKOR, *Retoryka Chwały Jahwe w Ez 10*, w: B. STRZAŁKOWSKA (red.), *Więcej szczęścia jest w dawaniu aniżeli w braniu*, Warszawa 2011, s. 1223–1225.

człowieczy, czyż nie w dniu, [kiedy] zabiorę od nich ochronę ich, radość, ozdobę ich, rozkosz oczu ich i tęsknotę duszy ich, synów ich i córki ich (...)” (Ez 24,25). Wybrany mąż (Ezechiel) stał się szafarzem wyroków Pana i od jego postawy zależała przyszłość narodu. Nazwany został ponownie „synem człowieczym”, czyli kimś wiarygodnym w oczach Jahwe, a zarazem rehabilitującym swój naród i człowieka jako takiego. Obecny we wstępnej frazie wprowadzającej zaimek osobowy הָאֲתָּ (,,a ty”) wzmacnia wypowiedź i ujawnia bardzo bliski związek Pana z prorokiem (por. Ez 2,8; 3,25; 5,1; 13,17; 21,19; 22,19 i in.).

W centrum uwagi Jahwe znajduje się „dzień” To określenie czasowe wymyka się próbom jego dokładnego określenia. Chodzi tu raczej o pewną symbolikę dnia⁵⁸. W treści zasadniczej prorok zapowiada nastanie czasu intensywnego działania Jahwe, które nie dla wszystkich będzie czymś oczywistym. Ezechiel jest tym mężem, który ma świadomość zbliżających się wydarzeń. Na szczególne znaczenie nadchodzącego dnia wskazuje już sam sposób wprowadzenia tego tematu: הַלֹּא בַיּוֹם קַחְתִּי („czyż nie w dniu”; Ez 24,25). Zastosowana formuła jest nietypowa i zmierza do zwrócenia uwagi proroka (czytelników) na szczególne znaczenie tego, co będzie się działo w owym dniu.

Po pierwsze, Jahwe zapewnia, iż w tym dniu „zabierze od nich ochronę” (אֶת-מְעוֹןָם). Termin מְעוֹן pochodzi z rdzenia עָוַן („triumfować”, „być silnym”). Zastosowany w znaczeniu budowli, wskazuje na obiekt niezwykle ważny i strategiczny. O takim miejscu pisze Dn 11,31: „Wojsko jego wystąpi, by zbeczczyć świątynię-twierdzę, wstrzymają stałą ofiarę i uczynią tam ohydę ziejącą pustką”⁵⁹. W kontekście w. 25 chodzi niewątpliwie o świątynię w Jerozolimie. Była ona najważniejszym obiektem w mieście, powodem chluby i zasadą bezpieczeństwa. Atak na świątynię oznaczał atak na podstawę pewności siebie Izraela. Tragizm zaistniałej sytuacji polegał nade wszystko na tym, że osobą, która miała dokonać usunięcia świątyni, był sam Jahwe, choć dla Niego została ona przecież zbudowana w czasach Salomona, zgodnie z zapowiedzią proroka Natana (2 Sm 7,13). Jahwe jednak postępował niezwykle konsekwentnie. Jego zdecydowane kroki były już zapowiedziane w w. 21, który pod względem słownikowym i treściowym jest pokrewny z w. 25.

Po drugie, Jerozolima pozbawiona ochrony świątyni stanie się miejscem bezwartościowym, które nie gwarantuje żadnego bezpieczeństwa jej mieszkańcom. Jahwe ujawnia proces dogłębnej destrukcji miasta. Nie będzie w nim radości (מְשׁוֹן), straci swój blask – ozdobę (תְּפִאֲרָתָם). Świątynia uchodziła za prawdziwy cud architektoniczny. Psalmi pątnicze prezentowały radość pielgrzymów zmierzających do Jerozolimy i świą-

⁵⁸ W Księdze Ezechiela termin ten występuje 78 razy; E. JENNI, *Tag*, w: E. JENNI, C. WESTERMANN (red.), *Theologisches Handwörterbuch zum Alten Testament*, t. 1, München – Zürich 1971, s. 707.

⁵⁹ Faktycznie koncepcja świątyni jerozolimskiej ma swe pierwowzory w środowisku kananejskim. Miało to wpływ na pomieszczenie porządków religijnych w Izraelu; C. ÜHLINGER, *Der Amun-Tempel Ramses'III. in p3-Kann, seine süd-palästinischen Tempelgüter und Übergang von der Ägypter zur Philisterherrschaft: ein Hinweis auf einige wenig beachtete Skarabeen*, „Zeitschrift des deutschen Palästina-Vereins” 104 (1988), s. 6–25.

tyni: „Uradowałem się, gdy mi powiedziano: «Pójdziemy do domu Jahwe»” (Ps 122,1). Dla pobożnego Izraelity nie było większej radości i szczęścia od przybywania do świątyni, w której dokonywało się autentyczne spotkanie z Jahwe⁶⁰.

Po trzecie, Jahwe odbierał mieszkańcom „rozkosz oczu” (אֶת־מְחַמַּד עֵינֵיהֶם) i „tęsknotę duszy” (וְאֶת־מִשְׁא נַפְשָׁם). Chodzi zatem o najgłębsze poruszenia wnętrza człowieka. Sam prorok tego doświadczył, gdy utracił rozkosz swych oczu, czyli żonę (Ez 24,16-18). Dla Izraela relacja z Jahwe była kształtowana w analogii do związków oblubieńczych (Ez 16). Zerwanie tych więzi prowadziło do tragedii narodowej, nieznaney w dotychczasowej historii Izraela⁶¹. Rdzeń מִשָּׂא oznacza „ciężar”, „dar”, „tęsknotę”⁶². Termin ten zastosowany jest w wypowiedziach o nieustannej stymulacji jednostki (ludu) do podejmowania wysiłków, celem pozyskania najcenniejszych wartości. Tym dążeniem dla Izraela miał być Jahwe przebywający w świątyni. Odebranie świętego miejsca oznaczało zakłócenie całego rytmu życia narodu.

Po czwarte, miasto będzie pozbawione „ich synów” (בְּנֵיהֶם) oraz „i ich córek” (וּבְנוֹתֵיהֶם). Ta zapowiedź jest niezwykle istotna, zwłaszcza w kontekście ówczesnych stosunków społecznych. Wyrażenie „synowie i córki” jest synonimiczne do formuł zawierających idee przyszłości, trwałości, kontynuacji i wszelkiego rozwoju. Bez synów i córek naród obumiera. W ten sposób został zaprezentowany całkowity upadek Jeruzolimy⁶³. Miasto będzie pozbawione świątyni oraz ludzi, przestanie być stolicą, a stanie się pustynią. Po dawnej Jeruzolimie nie pozostanie żaden ślad.

W końcowych wersach perykopy prorok kontynuuje wątek dnia oraz znaku: „W dniu tym przyjdzie uciekinier do ciebie dla powiadomienia uszu. W dniu tym otworzą się usta twoje; z uciekinierem także będziesz rozmawiał i nie będziesz niemy więcej, i będziesz dla nich znakiem, i poznają, że Ja [jestem] Jahwe” (Ez 24,26-27). Prorok rozpoczyna tę część od zwrotu בַּיּוֹם הַהוּא („w dniu tym”), który pojawia się również na początku w. 27. W ten sposób nawiązuje do w. 25, w którym także jest mowa o dniu. Ten aspekt czasowy stanowi istotny motyw całego zakończenia. Chodzi o dzień, którego nie można ograniczyć jedynie do punktu czasowego, będącego częścią chronologii dziejów człowieka (Izraela). Jest to dzień, który wybrał Jahwe, aby ustanowić w nim swój porządek. Pojawienia się tego dnia nie można było rozpoznać na podstawie zwykłych obserwacji, lecz domagał się on ogłoszenia. Tak też uczynił Jahwe. Ezechiel jako pierwszy otrzymał informację o tym dniu.

Znakiem nastania tego dnia miało być przybycie do proroka uciekiniera (הַפְּלִיט). Podobne zdarzenie dokonało się już w odległej przeszłości – w kontekście wojny Abra-

⁶⁰ Świadczy o tym treść psalmów; H. WITCZYK, *Psalmy. Dialog z Bogiem*, Katowice 1995, s. 103–104.

Ezechiel ma oryginalne podejście do historii narodu, w której zawsze decydujące znaczenie miała interwencja Jahwe; KRAEGER, *Geschichtskonzepte im Ezechielbuch*, s. 85–91.

⁶² KOHLER, BAUMGARTNER, STAMM, *Wielki słownik hebrajsko-polski*, s. 601–602.

⁶³ Faktycznie upadek Jeruzolimy (z powodu nieprawości) może być traktowany jako dobra nowina; BLOCK, *The Book of Ezekiel. Chapters 1–24*, s. 794.

hama z królami Mezopotamii: „Jeden z uciekinierów (הַפְּלִיטִים) przybył, aby powiedzieć o tym Abramowi Hebrajczykowi, który mieszkał w pobliżu dębów pewnego Amoryty, imieniem Mamre, brata Eszkola i Anera, sprzymierzeńców Abrama” (Rdz 14,13)⁶⁴. Zbieg stał się swoistym zwiastunem, którego zadaniem było powiadomienie wybrańca Bożego o wydarzeniach, które domagały się zdecydowanej reakcji, zgodnej z zamysłem Jahwe. W wypadku Abrahama chodziło o uwolnienie Lota (jego bratanka), natomiast w kontekście omawianej perykopy chodziło o poinformowanie Ezechiela o nastaniu wydarzenia, które było dotychczas przedmiotem jego przepowiadania. Dotarcie uciekiniera oznaczało równocześnie dalsze rozproszenie Izraela, zgodnie z informacją podaną już wcześniej: „Lecz zostawię przy życiu dla was ocalałych od miecza wśród narodów, gdy rozprzyszę was po krajach” (Ez 6,8). W. 26 nie informuje, z jaką wieścią przybył uciekinier, ważne natomiast było to, że ta wieść dotarła „do uszu” (אָזְנֵי) proroka. Zastosowana tu terminologia jest niezwykle mocna, w skróconej formie wyraża bowiem prawdę, iż zasłyszana wieść ma głęboko zapaść w świadomość Ezechiela. Był to proces budowania nowej świadomości prorockiej, który Jahwe rozpoczął na początku posługi Ezechiela: „I powiedział do mnie: Synu człowieczy, wszystkie słowa Moje, które będę mówił do ciebie, przyjmij do serca swego i uszami swymi słuchaj” (Ez 3,10). Zdanie to pojawia się na zakończenie wielkiej mowy Jahwe do proroka (Ez 2,1–3,11), słuchanie bowiem musiało poprzedzać działanie. Głoszone orędzie nie wynikało z jego osobistych spostrzeżeń i dociekań, lecz pochodziło całkowicie z zewnątrz, a mianowicie od Jahwe, który osobiście mówił do proroka lub też posługiwał się posłańcami (tu: uciekinierem). „Powiadomione (לְהַשְׁמָעוֹת) uszy” proroka stały się gwarancją faktycznego zaistnienia (dawno oczekiwanego) nowego porządku w Izraelu (na wygnaniu), którego Ezechiel będzie promotorem.

Treść w. 27 stanowi swoistą antytezę poprzedniej frazy. Oba zdania rozpoczynają się wprawdzie identycznie (בַּיּוֹם הַהוּא), lecz ukazywana przez nie rzeczywistość będzie inna. W w. 27 chodzi o wydarzenie, które nie było dotychczas obecne wśród zesłańców: פִּתְחָה פִּיךָ („otworzą się usta twoje”). Wprawdzie w poprzednich partiach była mowa o proroku przemawiającym do ludu (Ez 24,21), niemniej jednak Ezechiel był wcześniej mężem słuchającym. Jego usta miały się otworzyć dopiero na wieść o upadku Jerozolimy (będzie to treść orędzia uciekiniera). Moment otwarcia ust oznacza inaugurację nowej epoki. Następuje dzień, który będzie cezurą w dziejach narodu. W tym momencie raz na zawsze zostanie usunięty stary Izrael, podobnie jak w czasach Mojżesza Bóg raz na zawsze odciął swój naród od faraona i całego Egiptu. Dokonają się zatem wydarzenia przełomowe na miarę pierwszego Wyjścia⁶⁵.

⁶⁴ F. CRUSEMANN, *Abraham und die Bewohner des Landes: Beobachtungen zum kanonischen Abrahambild*, „Evangelische Theologie” 62 (2002), s. 334–348.

⁶⁵ Motyw nowego *Exodusu* pojawia się zarówno w Księdze Jeremiasza, jak i Ezechiela; F.R. DARDER, *La referencia al Éxodo en la Profecía de Jeremías y Ezequiel*, „Communio” Comentario internacionales de Ecclesia et theologia 39 (2006), nr 115–116, s. 27–46.

Jahwe zapowiada początek nastania niezwykłego dialogu, który obejmie zarówno proroka, jak i uciekiniera: אַתְּהִפְּלִיט וְתִדְבֵּר („z uciekinierem także będziesz rozmawiał”). Zaistniała komunikacja sprawi, że tragiczne wieści przyniesione przez uciekiniera otrzymają właściwą interpretację ze strony proroka. Tylko w takiej konstelacji katastrofa Jerozolimy i jej mieszkańców nie oznaczała ostatecznej zagłady, lecz oczekiwaną inaugurację nowego Izraela. Rola uciekiniera skończyła się w momencie dostarczenia wieści Ezechielowi. Odtąd prorok przejmuje pełną inicjatywę, on (Ezechiel) tylko do tego dzieła był przygotowany. Nowy impuls, jaki otrzymuje Ezechiel, został wyrażony frazą: וְלֹא תֵאָלֵם עוֹד („i nie będziesz niemy więcej”). Formuła ta bezpośrednio nawiązuje do wydarzeń dokonujących się na początku posługi Ezechiela: „A język twój przykleję do podniebienia twego i będziesz niemy, i nie będziesz dla nich mężem sądzącym, ponieważ [są] oni domem buntowniczym” (Ez 3,26). Niemy prorok to niemy Jahwe w obliczu zbuntowanego ludu⁶⁶. Pan nie miał już żadnego orędzia dla takiego Izraela. Cała treść, jaka została zawarta w Księdze Ezechiela (rozdziały 3–24), zawierała pouczenie skierowane już do nowego Izraela. Nawet jeśli prorok w jakikolwiek sposób komunikował się z ludem i przywódcami, było to jedynie preludium do mowy, jaka powstała w obliczu zburzenia Jerozolimy. To wydarzenie pozwoliło prorokowi rozpocząć misję wśród zesłańców na podstawie zbawczego przemawiania. Prorok z męża słuchającego stał się mężem mówiącym. Tę antytezę w schematyczny sposób prezentują ww. 26-27.

Powracający pod koniec w. 27 motyw znaku (מוֹפֵת) nabiera nowej treści semantycznej w stosunku do uprzedniej wypowiedzi (Ez 24,24). We wcześniejszych słowach postać Ezechiela-znaku odnosiła się do tragicznego wydarzenia śmierci małżonki, natomiast w kontekście w. 27 osoba Ezechiela-znaku wskazuje na dar Jahwe dla wygnańców, Będzie to dar ważny w całym okresie pobytu Izraela w Babilonii i kształtowania nowego ludu, którego formę będzie Ezechiel prezentował w dalszych partiach swej księgi.

Całość wypowiedzi kończy uroczyste zapewnienie: „i poznają, że Ja [jestem] Jahwe” Na końcu wszystkich wydarzeń stoi Jahwe. Jego obecność stopniowo była poznawana i rozpoznawana⁶⁷. Izrael na nowo miał stać się narodem wierzącym. Zarówno wydarzenia tragiczne, jak i pomyślne były okazją do poznania Jahwe. Poznanie w wierze prowadziło do wybawienia, poznanie w buncie prowadziło do unicestwienia. Relacja o słowach proroka do ludu pojawia się dopiero od tekstu Ez 33,1. W Ez 33,22 ponownie występuje wzmianka o ustaniu niemoty Ezechiela, natomiast fragment Ez 25–32 zawiera mowy przeciw narodom.

⁶⁶ J. TOMIAK, *Czyny symboliczne wykonane w kontekście wyroczni przeciwko Judzie*, w: A.S. JASIŃSKI, J. TOMIAK (red.), *Historia Izraela na tle słów i czynów symbolicznych proroka Ezechiela*, Opole 2003, s. 108–110.

⁶⁷ H. ANGEL, *Ezekiel: Priest-Prophet*, „The Jewish Bible Quarterly” 39 (2011), s. 38–41.

Omówione wyżej dwa teksty proroka (Ez 12,1-16; 24,24-27) dotyczą najbardziej dramatycznych wydarzeń w dziejach Jerozolimy i całego Izraela. Od czasów Dawida i Salomona istniało przekonanie o wiecznie trwałym charakterze miasta. Miało ono szansę takim być pod warunkiem, że jego mieszkańcy zachowają wierność przymierzu z Jahwe. Tak się nie stało. Ezechiel otrzymał zadanie przeprowadzenia zesańców, w duchowej podróży, w stronę odnowy. Trudność tej misji polegała na okolicznościach, w jakich przyszło mu działać. Jerozolima leżała w gruzach, wielu rodaków zostało zabitych, a inni byli rozproszeni. Garstka pozostałych, których zgromadził Ezechiel, nie była gotowa na przyjęcie nowego mówienia Jahwe. Prorok stanął, wydawać by się mogło, przed niewyobrażalnie trudnym zadaniem. Podjął się jednak próby (okazała się skuteczna) skomunikowania się z zesańcami na poziomie doświadczenia prorockiego. Oznaczało to, że Ezechiel nie tylko mówił o realiach, w jakich żyli zesańcy, lecz nade wszystko interpretował je i wskazywał na ich sens, którego oni nie mogli pojąć na podstawie osobistego doświadczenia. Ezechiel był nie tylko wybitnym mówcą, lecz również wybitnym człowiekiem-znakiem. Sama jego obecność i wykonywane czynności były wielką mową prorocką. Znaki Ezechiela przemawiały bardzo dosadnie do umysłów i serc zesańców. Jego życie stało się znakiem, które dla zesańców było drogowskazem dla ich osobistych oraz społecznych dążeń. Umiejętność stosowania przemawiania znakami lokuje Ezechiela w galerii najwybitniejszych mężów nie tylko Starego Testamentu, lecz całej ludzkości, która niejednokrotnie staje w obliczu śmiertelnych zagrożeń. Spokojne i przepelnione ufnością w Jahwe zachowanie Ezechiela było znakiem dla zesańców, że zbliża się czas transformacji. Prorok przekonywał, że po zburzeniu Jerozolimy nie nastąpi pustka i rozpacz, lecz pojawi się nowe życie⁶⁸.

Bibliografia

- ALBRIGHT W.F., *Yahweh and the Gods of Canaan: A Historical Analysis of Two Contrasting Faiths*, London 1968.
- ANDREW M.E., *Geschehnis – Reaktion – Anerkennung des Gerichts. Der theologische Gedankengang von Ezechiel 4–24 in der Anrede an die Verbannten*, „Theologische Literaturzeitung” 103 (1978), s. 477–484.
- ANGEL H., *Ezekiel: Priest-Prophet*, „The Jewish Bible Quarterly” 39 (2011), s. 38–41.
- ANGOULD-BEHAR C., LEMAIRE A. (red.), *Jérusalem antique et médiévale*, Paris 2011, s. 59–74.
- AUZOU G., *The Formation on the Bible*, New York 1973.

⁶⁸ Zniszczenie Jerozolimy było początkiem jej oczyszczenia: M.A. SWEENEY, *The Destruction of Jerusalem as Purification in Ezekiel 8–11*, w: M.A. SWEENEY (red.), *From and Intertextuality in Prophetic and Apocalyptic Literature*, Tübingen 2005, s. 144–155.

- BOM D., *Les différents noms de Jérusalem dans le livre d'Ezechiel et les différents noms de Babylone*, w: C. ANOULD-BEHAR, A. LEMAIRE (red.), *Jérusalem antique et médiévale*, Paris 2011, s. 59–74.
- BAUMGÄRTEL F., *Zu den Gottesnahmen in den Büchern Jeremia und Ezechiel*, w: A. KUSCHKE (red.), *Verbannung und Heimkehr. Beiträge zur Geschichte und Theologie Israels im 6. und 5. Jahrhundert*, Tübingen 1961.
- BEDNARZ M., *Historia zbawienia*, Tarnów 1994.
- BLOCK D.I., *The Book of Ezekiel. Chapters 1–24*, Grand Rapids 1997.
- BOADT L., *Reading the Old Testament. An Introduction*, New York 1984.
- BROWNLEE H.W., *The Aftermath of the Fall of Judah According to Ezekiel*, „Journal of Biblical Literature” 89 (1970), s. 393–404.
- BRUEGGEMANN W., *Theology of Old Testament*, Minneapolis 1997.
- BRZEGOWY T., *Prorocy Izraela*, t. 1, Tarnów 1999.
- CASSONE D., *When Israel Loses Its Meaning: Reconstruction of Language and Community in Ezekiel's Prophecy*, „Society of Biblical Literature Seminar Papers” 2003, s. 215–226.
- CARLEY K.W., *Ezekiel among the Prophets. A Study of Ezekiel's Place in Prophetic Tradition*, Stuttgart 1975.
- CRUSEMANN F., *Abraham und die Bewohner des Landes: Beobachtungen zum kanonischen Abrahambild*, „Evangelische Theologie” 62 (2002), s. 334–348.
- DARDER F.R., *La referencia al éxodo en la Profecía de Jeremías y Ezequiel*, „Communio” Comentario internacionales de Ecclesia et theologia 39 (2006), nr 115–116, s. 27–46.
- ELLIS P.F., *The Men and the Message of the Old Testament*, Minnesota 1963.
- FINEGAN J., *The Chronology of Ezekiel*, „Journal of Biblical Literature” 69 (1950), s. 61–66.
- GEVA H., *Jerusalem*, w: E. STERN (red.), *The New Encyclopedia of Archaeological Excavations in The Holy Land*, t. 2, Jerusalem 1993.
- GOŁĘBIEWSKI M., *Nowy człowiek według Jeremiasza i Ezechiela*, w: M. WOJCIECHOWSKI (red.), *Miłość jest z Boga. Wokół zagadnień biblijno-moralnych. Studium ofiarowane ks. prof dr. hab. Janowi Łachowi*, Warszawa 1997.
- GREENBERG M., *Ezekiel 1–20*, Freiburg 2001.
- GROSS C., *Will the Real „House of Israel” Please Stand Up!*, „The Bible Translator” 58 (2007), s. 169–171.
- HALPPERIN D.J., *The Exegetical Character of Ezek 10:9-17*, „Vetus Testamentum” 26 (1976), s. 129–141.
- HARRINGTON W.J., *Record of the Promise. The Old Testament*, Chicago 1965.
- HOMERSKI J., *Wódz duchowy narodu wybranego na wygnaniu*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 22 (1969), s. 57–74.
- HOUK C.B., *Ben-adm Patterns as Literary Criteria in Ezekiel*, „Journal of Biblical Literature” 88 (1969), s. 34–45.
- JASIŃSKI A.S., *Komentarz do Księgi Proroka Ezechiela. Rozdziały 11–20*, Opole 2009.
- JENNI E., *Tag*, w: E. JENNI, C. WESTERMANN (red.), *Theologisches Handwörterbuch zum Alten Testament*, t. 1, München – Zürich 1971, s. 707.
- KOHLER L., BAUMGARTNER W., STAMM J.J., *Wielki słownik hebrajsko-polski i aramejsko-polski Starego Testamentu*, t. 1, Warszawa 2008.
- KRAEGER T., *Geschichtskonzepte im Ezechielbuch*, Berlin 1988.
- LAUNDERVILLE D.F., *Spirit and Reason: The Embodied Character of Ezekiel's Symbolic Thinking*, Waco 2007.

- MATRAS T., *Wpływ niewoli babilońskiej na życie religijne Izraelitów*, „Częstochowskie Studia Teologiczne” 3 (1975), s. 321–341.
- MALAMAT A., *The Last Kings of Judah and the Fall of Jerusalem. An Historical-Chronological Study*, „Israel Exploration Journal” 18 (1968), s. 144.
- McKEATING H., *Ezekiel the Prophet Like Moses?*, „Journal for the Study of the Old Testament” 61 (1994), s. 97–109.
- McKENZIE J., *A Theology of the Old Testament*, New York 1974.
- MIELCAREK K., *Ierusalem Ierosoloma. Starotestamentowe i hellenistyczne korzenie Łukaszewego obrazu świętego miasta w świetle onomastyki greckiej*, Lublin 2008.
- ORLINSKY S., *Where did Ezekiel receive the Call of Prophecy*, „Bulletin of the American Schools of Oriental Research in Jerusalem” 122 (1951), s. 34–36.
- PIKOR W., *Retoryka Chwały Jahwe w Ez 10*, w: B. STRZAŁKOWSKA (red.), *Więcej szczęścia jest w dawaniu aniżeli w braniu*, Warszawa 2011.
- RUMIANEK R., *Księga Ezechiela. Tłumaczenie i komentarz*, Warszawa 2009.
- RUMIANEK R., *Wizje pomysłowości w Księdze Ezechiela*, Warszawa 1998.
- SCHENKER A., *Studien zu Propheten und Religionsgeschichte*, Stuttgart 2003.
- SCHMID K., *Herrschererwartungen und -aussagen im Jesajabuch. Oberlegungen zu ihrer synchronen Logik und zu ihren diachronen Transformationen*, w: K. SCHMID (red.), *Prophetische Heis- und Herrschererwartungen*, Stuttgart 2005, s. 47–54.
- SPADAFORA F., *Ezechiele*, Torino 1951.
- STACHOWIAK L., *Prorocy słudzy słowa*, Katowice 1980.
- STEINMANN C., *Le prophète Ézéchiel et les débuts de l'exile*, Paris 1953.
- SWEENEY M.A., *The Destruction of Jerusalem as Purification in Ezekiel 8–11*, w: M.A. SWEENEY (red.), *From and Intertextuality in Prophetic and Apocalyptic Literature*, Tübingen 2005.
- SZLAGA J., *Hermeneutyka biblijna*, w: J. SZLAGA (red.), *Wstęp ogólny do Pisma Świętego*, Poznań 1986.
- TOMIAK J., *Czynny symboliczne wykonane w kontekście wyroczni przeciwko Judzie*, w: A.S. JASIŃSKI, J. TOMIAK (red.), *Historia Izraela na tle słów i czynów symbolicznych proroka Ezechiela*, Opole 2003, s. 108–110.
- ÜHLINGER C., *Der Amun-Tempel Ramses'III. in p3-Knn, seine süd-palästinischen Tempelgüter und Übergang von der Ägypter zur Philisterherrschaft: ein Hinweis auf einige wenig beachtete Skarabeen*, „Zeitschrift des deutschen Palestina-Vereins” 104 (1988), s. 6–25.
- WAGNER S., LN, w: G.J. BOTTERWECK, H. RING GREN, H.J. FABRY (red.), *Theological Dictionary of the Old Testament*, t. 8, Grand Rapids 1997.
- WARZECHA J., *Historia dawnego Izraela*, Warszawa 2005.
- WEINFELD M., *Jeremiah and the Spiritual Metamorphosis of Israel*, „Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft und die Kunde des nachbiblischen Judentums” 88 (1976), s. 17–56.
- WILSON R.R., *Prophecy in Crisis: The Call of Ezekiel*, „Interpreting” 38 (1984), s. 117–130.
- WITCZYK H., *Psalmy. Dialog z Bogiem*, Katowice 1995.
- VITULSKI T., *Der Titel Nasi bei Ezechiel, in den qumranischen Schriften und bei Bar Kokhba ein Beitrag zur ideologischen Einordnung des Bar Kokhba-Aufstandes*, „Liber annus” 60 (2010), s. 189–234.

- VOLLEY J.W., *Divine Name and Paragraphing in Ezekiel: Highlighting Divine Speech in a Expanding Tradition*, „Bulletin of the International Organization for Septuagint and Cognate Studies” 37 (2004), s. 87–105.
- ZIMMERLI W., *Das Gotteswort des Ezechiel*, „Zeitschrift für Theologie und Kirche” 48 (1951), s. 249–262.
- ZIMMERLI W., *Erkenntnis Gottes nach dem Buch Ezechiel. Eine theologische Studie*, Zürich 1954.
- ZIMMERLI W., *Grundriß der alttestamentlichen Theologie*, Stuttgart 1978.
- ZIMMERLI W., *Israel im Buche Ezechiel*, „Verus Testamentum” 8 (1958), s. 74–90.